

1.

Georgius de Raad (1625-1677) en zijn visie op slavernij en slavenhandelⁱ

J.W. Wind

Op 1 juli 2013 was het honderdvijftig jaar geleden dat Nederland als één van de laatste landen de slavernij afschafte. Hoewel Nederland de slavernij vijftig jaar eerder verboden had, ging de feitelijke slavernij in de landen zelf nog langere tijd door. Pas op 1 juli 1863 werd de slavernij definitief door ons land beëindigd. In de afgelopen periode is er naar aanleiding van de herdenking van dit feit vanuit verschillende perspectieven veel over het Nederlandse slavenverleden geschreven. Ook het Zeeuwse aandeel hierin is ruim aan bod gekomen.

In dit artikel bespreken wij de Zeeuwse predikant Georgius de Raad, die een traktaat tegen de praktijk van de toenmalige slavenhandel schreef. Hij richtte zich voornamelijk tegen gereformeerde kooplieden, die slaven uit Afrika kochten en aan Portugese en Spaanse handelaren en plantagehouders in Midden- Amerika verhandelden. Deze praktijk was in De Raads ogen zeer kwalijk, omdat de Spanjaarden en Portugezen de roomse religie waren toegedaan. In het traktaat zet de Raad uitvoerig uiteen waarom het rooms-katholieke geloof een valse religie is.

Het was voor Georgius de Raad onaanvaardbaar om door middel van koophandel mensen met een ziel voor de eeuwigheid uit te leveren aan het rijk van Satan, waartoe volgens hem de Roomse Kerk en haar aanhangers behoorden. Zijn bezwaren betreffende deze desastreuze gevolgen, mede door gereformeerde kooplieden veroorzaakt, vormden voor hem aanleiding om een traktaat tegen de praktijk van de slavenhandel te schrijven. Dat traktaat was gericht tegen zowel de gereformeerde Nederlandse kooplieden als leden van de Gereformeerde Kerk in het algemeen. Door zich met roomse lieden en hun roomse praktijken in te laten, was volgens De Raad “de Kroon van de Reformatie van het Nederlandse Hoofd gevallen”ⁱⁱ.

In 1655 deed Georgius de Raad zijn traktaat bij zijn drukker, een Vlissingse stadgenoot, het licht zien met de titel *Bedenckingen over de Guineeschen slaefhandel der gereformeerden met de papisten sijnde een tractaetje noodigh om in dese dagen van alle gereformeerd coopliden wel overwogen te werden tot voorcomige van Nederlands gedreigde oordeeen*ⁱⁱⁱ.

Het was een gedurfde stap die de Raad hiermee als Zeeuws predikant zette, als we bedenken dat in Zeeland veel kooplieden waren die zich met slavenhandel bezighielden. Bovendien waren in Vlissingen, waar de Raad zijn standplaats had, bekende rederijen in handen van voornamelijk families als van Perre en van Rhee.

Maar dit was voor de Raad geen belemmering om de slavenpraktijk kritisch onder de loep te nemen. Integendeel: “Veel bekribbelingen sullen over ons Boeckje vallen. Maar troost mij, niemant, die sich wilt uyten in het publiceck can dit lot ondergaen. Men can niet yder behagen. Elck heeft syn vijand. Maar 't profijit dat ick hoop dat voor Jesus sal ontstaen behoort het al goet te maken”^{iv}.

2.

In de afgelopen tijd is er het een en ander over de Raad en zijn visie ten aanzien van de slavenhandel gepubliceerd. In 2005 verscheen er van de hand van L.J. Joosse een artikel over Zeeuwse predikanten en hun visie op slavernij en slavenhandel tussen 1640 en 1740^v. In dit artikel bespreekt Joosse ook Georgius de Raad. Diens geschrift wordt door Joosse slechts beschouwd als een “anti- roomse omweg” om de slavenhandel onder kritiek te stellen. Ten aanzien van De Raads traktaat neemt hij hier een wat genuanceerder standpunt in dan G.J. Schutte, die het geschrift van De Raad irritant en omslachtig noemt: “De bedenckingen bevat vele tientallen bladzijden anti- paapse verhandelingen, bestaande uit een mengsel van stevig anti- roomse theologie en meer populair volks antipapisme^{vi}.”

Naar mijn opvatting doet men het traktaat niet geheel recht wanneer men het slechts als één anti- roomse polemieek beschouwt. Hiermee zou mijns inziens onterecht geconcludeerd kunnen worden dat Georgius De Raad geen inhoudelijke bezwaren tegen slavenhandel zou hebben. In dit artikel proberen wij aan te geven dat De Raad wel degelijk inhoudelijke bezwaren tegen slavenhandel had. In zijn traktaat klonken ethische en theologische argumenten om de praktijk van de slavenhandel onder kritiek te stellen. Deze argumenten kunnen mijns inziens met zijn 'nader- reformatorische' opvattingen in verband gebracht worden. Door verschillende kerkhistorici wordt de Raad gezien als een vertegenwoordiger van deze zeventiende - en achttiende eeuwse gereformeerde vroomheidsbeweging, die men aanduidt als de Nadere Reformatie.

Het is goed om eerst een korte schets van ds. De Raad te geven, alvorens we op zijn bezwaren tegen de slavenhandel ingaan. Tenslotte zullen we het artikel met enkele voorzichtige conclusies afronden om zijn houding als één van de Zeeuwse predikanten tegenover slavenhandel te bepalen.

Levensschets Georgius de Raad

Georgius de Raad was een telg uit een bekende Zeeuwse predikantenfamilie^{vii}. In 1625 (?) zag hij te 's Gravenpolder of Goes het levenslicht^{viii}. Goes is de meest waarschijnlijke geboorteplaats, want De Raad liet zich in 1647 met de plaatsaanduiding 'Goesa Zelandus' als student aan de theologische faculteit te Utrecht inschrijven. In Utrecht genoot hij theologisch onderwijs van de bekende Gisbertus Voetius (1589-1676), die het erom te doen was de *praxis pietatis* (praktijk van de godzaligheid) in heel het leven, dus ook in de wetenschap, te laten doortrekken. De Raad ontving daarnaast colleges van Johannes Hoornbeeck (1617-1666) en Carolus de Maets (1597-1651), eveneens aanhangers van de Nadere Reformatie.

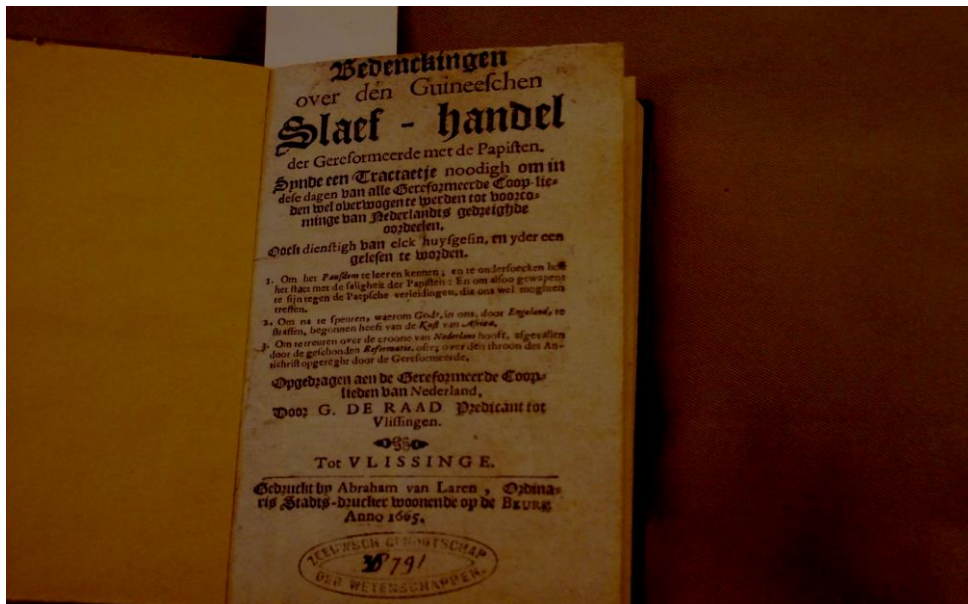
Na zijn studie te Utrecht werd De Raad op 31 juli 1651 als eerste predikant van Zaamslag bevestigd. Hij diende deze gemeente in Staats- Vlaanderen twee jaar en twee maanden, toen de gemeente van West-Souburg op Walcheren beroep op hem deed. Na classicale approbatie op 28 september 1653 werd hij in deze gemeente door zijn Middelburgse collega Johannes de Meij (1617-1678) in de vacature van Melchior Burs (1599-1653), die Souburg negenentwintig jaar gediend had, bevestigd. Nadat De Raad vier jaar in West- Souburg gestaan had, vertrok hij naar Vlissingen^{ix}. Hij diende de Gereformeerde Kerk in deze Scheldestad van 1657 tot aan zijn dood in 1677^x.

3.

Georgius De Raad schijnt een geliefd en begaafd predikant te zijn geweest. Op zijn catechisaties verschenen soms ongeveer vijftienhonderd personen^{xi}. Hij bleek een buitengewone gave te hebben als prediker. Zo trok hij in zijn West- Souburgse tijd volgens overlevering veel toehoorders uit naburige gemeenten, waaronder Vlissingen. Dit leidde uiteraard tot ongenoegen van zijn collegae in de regio. De Raad was niet alleen een begenadigd prediker, maar ook een goede schrijver^{xii}.

In zijn Vlissingse tijd kwamen verschillende werken van hem uit, uitgegeven bij de Vlissingse stadsdrukker Abraham van Laren (1633-1679). Ze hadden een piëtistisch en puriteins karakter, waarbij De Raad de nadruk legde op de noodzaak van persoonlijk zelfonderzoek, bekering, persoonlijke en maatschappelijke vroomheid op allerlei terreinen van het leven zoals de goede zeden, het onderhouden van de sabbat (de zondag als de Dag des Heeren) en het onthouden van dobbelspel. Op verschillende terreinen, zoals het sabbatsgebod, zag De Raad een verband tussen de rampen die Nederland in 1672 ten gevolge van de oorlog met Frankrijk en Engeland troffen en het op grote schaal ontheiligen van de zondag als de Dag des Heeren. Hij kwam tot de conclusie dat een reformatie van de Nederduitsch Gereformeerde Kerk en het geloofsleven van haar leden dringend noodzakelijk was^{xiii}.

Georgius De Raad overleed op 3 juni 1677. De predikant- dichter David Montanus (overleden op 11 juli 1687) kenmerkte zijn Zeeuwse collega in een lijkdicht als een “zonderling bequaemen godvruchtige en arbeidsaamen leeraar”^{xiv}.

Het traktaat van G. de Raad Zeeuwse Bibliotheek te Middelburg Foto J.W. Wind (2014).

Bedenkingen rond de slavenhandel

In navolging van zijn ambtgenoot Johannes de Meij (1617-1678), die in een traktaat ook al enkele bedenkingen tegen de slavenhandel had geuit, spreekt De Raad in de titel van zijn traktaat over “bedenckingen” in plaats van bezwaren. Kennelijk zochten zij beiden naar een voorzichtige manier om de praktijk van de slavenhandel kritisch onder de loep te nemen. Als we het traktaat nauwkeurig lezen, dan kunnen we niet anders concluderen dan dat de Vlissingse predikant wel degelijk (ernstige) bezwaren tegen de praktijk van de driehoekshandel had^{xv}. De wreedheden op de slavenscheperen, die handelaren en kooplui op de buitgemaakte Afrikaners (uit West - Afrika en vooral uit de Bocht van Guinee) begingen, waren ook De Raad niet ontgaan.

Hoewel hij hoofdzakelijk de in zijn ogen kwalijke praktijk van verkoping van slaven aan rooms - katholieke Spanjaarden en Portugezen aan de orde wilde stellen, schroomt hij niet om al direct aan het begin van zijn traktaat zijn ethische bezwaren op tafel te leggen: “Wy sulllen voorbijgaen aan de schrickelijcke en notoire sonden/ ongehoorde wreedheyt die de christelijckce (koopman, JWW) omtrent de heydensche slaven in de schepen wel hebben gepleeght^{xvi}.” Ook op andere plaatsen benoemt De Raad de ongeoorloofde praktijken van kooplieden, waarbij men er niet voor terugschrok om mensen, volgens De Raad als beesten te behandelen:

“ 't is wel geseght gelijk met opsight van profijt en voordeel/ soo oock met opsight van sorghe en becommeringen dat een coopman met menschen op welcke God syn beelt gedrukt heeft niet moogh coophandel doen gelijk met beesten, paarden en koeyen/ schapen en dergelijcke/ gelijk hy oock met de beesten geen coopmanschap mach doen/ alsof met levensloose waeren/ die laet hy dickmaels maendenlangh in syn packhuys liggen/ sonder na te sien ^{xvii}”

In deze citaten stelt De Raad heel duidelijk dat de - in het bijzonder christelijke - koopman voor elk medemens verantwoordelijk is. Het is voor hem geen excuus om de medemens , ook al behoort hij als slaaf op rechtmatige wijze de koopman toe, naar willekeur te behandelen. Hij kan niet doen alsof de slaaf koopwaar is. In de ogen van De Raad dient ook de slaaf als schepsel en beeldrager van God de Schepper beschouwd én als zodanig behandeld te worden.

De winst voor deze (mede) menselijke benadering, die De Raad erop nahield, was dat de slaaf op den duur steeds meer als *mens* in plaats van alleen maar 'economisch bruikbaar materiaal' gezien werd.

Al doorredenerend stelde De Raad zelfs de gewetensvraag of men zich überhaupt wel met slavenhandel kon en mocht bezighouden. Dit gold dan met name voor de christen-koopman: “Dat de slaefhandel of cooping van slaven geen nootsaeckelicken handel is/ sy cont die laeten. Ick een coopman synde/ hoeve geen slaven te coopen daer is handelware genoeg. En het sal geen coopman tot sonde werden gerekent dat hy niet naer schepen send naar Guinee om door syn schipper/ of andere ministers slaven op te coopen^{xviii}.”

5.

Op een andere plaats stelt De Raad de volgende gewetensvraag: “Het is syn overlegginge weerdigh of ick als een gereformeerd christen/ sonder de subjecten te voren te kennen/ soo al sonder onderscheyd/ een beul sal syn van de heidenen?/ Dat is/ door straffe van slavernie gaen pijnigen en quellen sulcke ellendige menschen. Die dickmaels beter van aert syn als sommige christenen en soo een excuteur van heidenen over die christenen/ Ja ick sou hebben oorsaeck om my te verootmoedigen voor Godt/ en dickmaels op te nemen dat ick swaerlick gesondicht hebben voor de Heere/ De heele werelt weet wel hoe sommighe slaven selfs van de onse werden tracteert ^{xix}.”

In de kritiek op de slavenhandel in de vorm van bedenkingen nam naast het argument van “een goed geweten” de uitleg van Voetius - de Utrechtse leermeester van De Raad- het vijfde gebod , “Eert uw vader en uw moeder, opdat uwe dagen verlengd worden in het land, dat de Heere uw God geeft” uit Exodus 20:12 een steeds belangrijker plaats in. Door een strikte naleving van dit gebod zou de slavenhandel allengs meer en meer onmogelijk kunnen worden. Mannen werden door op - en verkoping van hun vrouwen geschieden , en kinderen van hun ouders.

Bovendien kwam ook de naleving van het achtste gebod, “Gij zult niet stelen”, onder grote druk te staan. In 1653 had C. van Poudroyen (geb. ?- overl. 1662) , predikant nabij 's – Hertogenbosch, de *Catechisatie* van Voetius gepubliceerd^{xx}.

Hierin staat te lezen dat Voetius stelling nam tegen de slavenhandel door zowel het vijfde als het achtste gebod op de slavenhandel te betrekken: “Zo en is niet geoorloofd tot slavernij en dienstbaarheid te brengen de kinderen of nakomelingen van diegene die door het recht des oorlogs gevangen en onder het jock gebracht zijn^{xxi} .”

Opmerkelijk is dat De Raad de exegese van Voetius via Poudroyen hanteerde om zijn betoog tegen de in zijn ogen onmogelijke slavenhandel kracht bij te zetten. Hierbij gebruikt hij woorden als “locken” en “rooven.”

“Men lockt se wel in onse schepen/ en voertse en rooft se wegh tegen haren danck/ ontsteelt de ouders van de kinderen/ de kinderen van de ouders/ mannen van de vrouwen/ de vrouwen van de mannen enso voorts wederom dat de oorlogh rechtveerdigh wordt gevoert/ soo weet ick niet/ gelijk Poudroyen over het vijfde gebot geseght heeft/ of daer behoorlick temperament en moderatie sy gebruickt in het overweldighen van landen/ en lieden in het rooven. Wechvoeren en vangen in het vervreemden van de man en de vrouwe/ de vrouwe van de man / de beiden van haer kinderen/ en soo voorts^{xxii} .”

De Raads uitleg van de Bijbel is van wezenlijk belang voor zijn mensvisie, en dus ook zijn kijk op de slaaf en de slavenhandel. Waar anderen door middel van Bijbelteksten de slavenhandel legitimeerden, gebruikte De Raad de Heilige Schrift om de praktijk van de slavenhandel kritisch te benaderen. In de Bijbel komt zowel in het Oude als in het Nieuwe Testament de praktijk van slavernij veelvuldig voor. We kunnen bijvoorbeeld denken aan Abraham, die dienstknechten had. De Raad hanteerde in zijn visie op de slavenhandel het begrip 'verbond'. Uit Genesis 17:9-12 blijkt volgens hem dat God niet alleen een verbond met Abraham sloot, maar ook dat de dienstknechten in dat verbond, met de besnijdenis als een uiterlijk teken daarvan, besloten waren.

6.

Dat betekende voor de (christelijke koopman) dat hij met alles wat hem toebehoorde God en Zijn Rijk op waardige wijze moest dienen. De slaaf behoorde, als medeschepsel, ten diepste niet aan de koopman maar naar lichaam en ziel Jezus Christus toe. De christelijke koopman zou er alles aan moeten doen om zijn slaaf in aanraking met het christelijk geloof te laten komen. Tegelijk was hij krachtens het verbond gehouden niets te doen wat tegen Christus en Zijn Rijk inging. Als christen, en daar sprak De Raad de christelijke koopman op aan, kon de koopman met zijn slaaf niet naar willekeur handelen. De koopman was in zijn handelwijze voor God verantwoording schuldig. Zo lezen wij in het traktaat het volgende:

“Indien een negotiant in een verbond met Christus leeft/ hy heeft beloofd dat al dat hem toebehoort Christus sal dienen en syn rijck sal bystaen / hieruyt ryst (de vraag, JWW) dat hy dien slaef niet magh laeten gebruycken tegen Christus. Maer hy moet Christo opoffere en van selfs uyt cragt van dit verbont Christo laten volgen ^{xxiii}.”

Heel duidelijk wijst De Raad op ernstige wijze de christelijke koopman op zijn christenplicht. De koopman heeft met de slaaf naar lichaam én ziel van doen. Dit betekent dat hij overeenkomstig het verbond voor de slaaf als mens, die het beeld van God als zijn/haar Schepper met zich meedraagt, ten volle verantwoordelijk is.

Vlissingen 17e eeuw (afbeelding Catawiki)

7.

Enkele afsluitende opmerkingen

In het voorgaande blijkt, dat er in de zeventiende eeuw vanuit de gereformeerde hoek wel degelijk protestgeluiden tegen de slavernij en de slavenhandel geklonken hebben. Zo waren er enkele predikanten die door middel van hun geschriften en preken de slavenpraktijk onder kritiek durfden te stellen. Hoewel zij niet poogden het gehele systeem op directe wijze af te wijzen, bekritiseerden enkele predikanten door middel van bijbels - theologische argumentatie de slavenhandel zodanig, dat het bestaan van deze vorm van mensenhandel (en daarmee de slavernij!) ongeoorloofd en zelfs onhoudbaar bleek te zijn. Georgius De Raad was daar een duidelijk voorbeeld van.

Hoewel zijn traktaat één polemieek tegen handel met roomse kooplieden was, zijn er wel theologische elementen te vinden, die De Raad als pijlen op het systeem van slavernij richtte. Eén van de pijlen was het onderhouden van het gebod "Gij zult niet stelen". Het was de Leidse hoogleraar F. Hommius (1576-1642), die het motief "gij zult niet stelen" had uitgebreid met het niet stelen van mensen.

In een verklaring van de *Heidelbergsche Catechismus* van 1617 actualiseerde hij het achtste gebod en paste het toe op de slavenhandel. Hij deed dit door middel van exegetische uitbreiding van schriftbewijzen tegen mensenhandel. Daarbij noemde hij expliciet gevallen van mensendiefstal, onder meer het kopen en verkopen van vrije mensen als slaven. In het geval van slavenhandel beroofde men hen van hun vrijheid als kostelijk goed. Dat was voor Hommius onaanvaardbaar^{xxiv}.

De Raad nam , evenals de Meij enkele jaren daarvoor, de uitleg van Hommius en Voetius in zijn traktaat tegen de slavenhandel over. Dit belangrijke exegetische motief was een steen in de vijver, die het 'water' van de praktijk van de onmenselijke praktijk van slavenhandel enigszins deed rimpelen. Het motief aangaande het verbod om te stelen werd later eveneens door de Middelburgse predikant B. Smytegelt (1665-1739) in één van zijn preken over de slavenhandel toegepast^{xxv}.

Met het begrip 'verbod', een typerend gereformeerd beginsel dat De Raad in zijn traktaat hanteerde, kwam het bestaan van slavernij en slavenhandel in een kritisch daglicht te staan. Hierdoor kwam er in het theologisch denken een bepaalde verandering. We kunnen stellen dat, hoewel de slavernij niet op grote schaal werd bekritiseerd, de vanzelfsprekendheid van het bestaan van slavernij en slavenhandel halverwege de zeventiende eeuw enigszins aan erosie onderhevig raakte.

Tevens is het opvallend dat De Raad in zijn traktaat nergens het Cham - motief gebruikte. Cham was één van de drie zonen van Noach. Het verhaal uit Genesis 9:16-28 vertelt dat Noach Cham vervloekte, omdat hij zijn vader vanwege dronkenschap en naaktheid bespot zou hebben. Die vervloeking hield in dat Cham een dienstknecht voor zijn broers zou worden. Door interpretatie van deze tekst werd de vervloeking eeuwenlang op het zwarte ras toegepast. Hierdoor kwam er een theologische legitimatie van de slavernij en handel in de gekleurde mens. Hoewel Johannes de Meij, die van 1649 tot 1678 predikant in Middelburg was, wel ethisch - kritische geluiden ten aanzien van de slavenhandel liet horen, hield hij vast aan het Cham - motief. Hij was van mening dat de ene mens meer slaafachtig dan een ander mens was^{xxvi}.

8.

Er was volgens hem een onderscheid tussen mensen en mensenrassen. De ene mens/ ras was er om te heersen en de andere mens/ ras was meer geschikt om te dienen. Bij De Raad vinden we nergens een onderscheid tussen mensen, waardoor er op enigerlei wijze ongelijkheid tussen mensen en daarmee een goedkeuring van slavernij en slavenhandel zou kunnen ontstaan. De Raad hanteerde principieel het begrip 'beeld Gods' voor ieder mens. De slaaf was voor hem geen uitzondering.

Doorat hij de mens als een eenheid beschouwde, viel ook het onderscheid tussen vlees en geest als twee tegenovergestelde zaken weg.

Echter in het denken van G. Udemans (1581/'82-1649), predikant te Haamstede en Zierikzee, speelde het onderscheid wel degelijk een rol. In zijn handboek voor zeevarenden, *'t Geestelijck Roer van 't Coopmanschip* (1655) stelde Udemans dat er 'vrij in ongeloovigen mag worden gehandelt om dat sy in sonden leefden'^{xxvii}.

Er was volgens hem een geestelijke en een lichamelijke slavernij. Geestelijke slavernij was door de zonde "dienst aan de duivel". De lichamelijke slavernij is het gegeven dat men aan iemand anders/ iets met lichaam toebehoorde. Hij en vele anderen (predikanten) zagen in deze vorm van internationale handel een mogelijke leiding van God om mensen die "leven in het duistere heidendom in het heerlijk licht des evangelies" te brengen. Het geestelijke kreeg door de scheiding tussen geest en lichaam een hogere prioriteit, waardoor slavenhandel een legitieme plek kon krijgen. De zwarte mens, die in "de duisternis van het heidendom leefde" werd door de handel uit de heidense onwetendheid verlost. Door de Trans-Atlantische handel naar de Nieuwe Wereld (Amerika) kwamen de Afrikaners in aanraking met het bevrijdend evangelie van het christelijk geloof.

Deze gedachte vormde voor veel kooplieden en theologen een stevige vloer om de slavenhandel te legitimeren, ondanks de kritische geluiden van de kant van onder andere G. Udemans. Voor de koopman Willem Usselincx (1567-1647?) was het bovenstaande zelfs een belangrijk geestelijk motief om de West-Indische Compagnie, die belast werd met de slavenhandel, op te richten^{xxviii}. Dat betekende dat naar schatting elf tot twaalf miljoen slaven uit Afrika onder erbarmelijke omstandigheden met schepen naar de andere kant van de Atlantische Oceaan vervoerd werden.

Georgius de Raad koos ten opzichte van deze visie een toch wat andere lijn. Hoewel ook bij hem verlossing van 'de mens die leefde in de duisternis van de sonde' na aan het hart lag, was hij van mening dat de koophandel met mensen niet ten koste mocht gaan van het welzijn van mensen en Gods eer. In handel en wandel moest ook de koopman christelijk en in overeenstemming met het Heilig Evangelie leven:

"want wy moeten God vereeren met al ons vermoogen, en wel dan met als ons vermoogen over menschen, die ons eygen syn en tot Gods dienst/ Ja ick sou hebben oorsaeck om te verootmoedigen voor Godt/ en dickmaels op te nemen dat ick swaerlick gesondicht hebbe voor de Heere."

Bovendien moet men volgens hem niet menen dat er in Afrika geen spoor van verbreiding van het evangelie te vinden zou zijn. Het tegendeel is soms waar. Gods voorzienigheid (providentia) gaat over de hele wereld, aldus de Raad: "men moet niet menen dat de kust van Guinee en in omliggende en aangrenzende quartieren geen gerugte sigh verspruyt/ contrarie is waer"^{xxix}.

9.

De Raads beroep op het geweten van de (gereformeerde) koopman, zijn nadruk op verootmoediging voor God en ware vroomheid in leer en leven kunnen als belangrijke aspecten van de Nadere Reformatie aangemerkt worden^{xxx}.

Hoewel L.J. Joosse meent dat er wel degelijk vanuit (gereformeerde) hoek protestgeluiden te horen waren, komt

S. van Diesen naar aanleiding van haar onderzoek tot de conclusie dat de tegengeluiden maar heel minimaal hebben geklonken. De slavernij en slavenhandel gingen volgens haar onderzoek onverminderd door^{xxxi}.

In dit artikel heb ik een poging gewaagd het traktaat van dominee Georgius De Raad, die tot voor kort slechts als één anti – roomse omweg van pleidooi beschouwd werd, als één van de schakels van een langzame mentaliteitsverandering te laten oplichten. Hoewel terecht gesteld kan worden dat er vanuit maatschappelijk en kerkelijk verband te weinig verzet tegen het onmetelijke onrecht ten opzichte van de gekleurde medemens ten gevolge van slavernij en slavenhandel geweest is, kan men niet spreken van een algehele stilte vanuit kerkelijk (gereformeerde) hoek. Het traktaat van de door mij in dit artikel besproken Zeeuwse predikant geeft mijns inziens blijk van het tegendeel.

10.

Bronnen en literatuur en Noten

Raad, G. de, *Bedenckingen over de Guineeschen slaefhandel der gereformeerden met de papisten sijnde een tractaetje noodigh om in dese dagen van alle gereformeerde coopliden wel overwogen te werden tot voorcominge van Nederlandtse gedreigde oordeelen*, (Vliissingen 1655).

Diesen, S. van, *Alsof het beesten waren, een bronnenonderzoek naar de ethische tegenstand van slavenhandel en slavernij in de tweede helft van de zeventiende eeuw*, (Utrecht 2012).

Hof, W.J. op 't, "Nadere Reformatie in Zeeland een eerste schets' in: A. Wiggers (eds), *Rond de kerk in Zeeland. Derde verzameling bijdragen van de vereniging voor Nederlandse kerkgeschiedenis*, (Delft 1991).

Hof, W.J. op 't, 'Nadere Reformatie in Zeeland' in: *Documentatieblad Nadere Reformatie* (2008).

Hof, W.J. op 't Hof en F.W. Huisman, *Nederlandse liefde voor Christopher Love (1618-1651) studies over het vertaalde werk van de presbyteriaanse puritein*, (2013).

Joosse, L.J., "Zeeuwse predikanten en hun visie op slavernij en slavenhandel 1640-1670", in: *Archief, Mededelingen van het Koninklijk Zeeuwsch genootschap der Wetenschappen*, (2005).

Joosse, L.J., *Geloof in de nieuwe wereld, ontmoeting met afrikanen en indianen (1600-1700)*, (Kampen 2008).

Joosse, L.J., *Scoone dingen sijn sware dingen, onderzoek naar de motieven en activiteiten in de Nederlanden tot verbreiding van gereformeerde religie gedurende de eerste helft van de zeventiende eeuw*, (Leiden 1992).

Joosse, L.J., 'Johannes de Meij over slavenhandel en slavernij', in: *Documentatieblad voor de geschiedenis van de Nederlandse zending en overzeese kerken*, jr. 10(2003).

Joosse, L.J., *Georgius de Raad (ca.1625-1677) & slavernij, syllabus wintercursus*, (2008 SSNR).

Lammers, J.H., 'Georgius de Raad (1625-1677) in het licht van zijn geschriften', in: *Documentatieblad Nadere Reformatie*, XXV (2001).

11.

Meertens, P.J., 'De Raad' in: *Biografisch Lexicon voor het Nederlands Protestantisme* (BLNP), deel I.

Meij, J. de, 'Korte bedenckingen over het koopen en verkoopen der menschen' in: J. de Meij, *Het handboeck der spreucken Salomons ofte verklaringe ende bedenckingen*, (Middelburg 1656).

Schutte, G.J., 'Bij het schemerlicht van hun tijd ' in: Bruggeman, M. : *Mensen van de nieuwe tijd, een liber Amicorum voor A.Th van Deursen* (1996).

Smijtegelt, B., *Des christen enige troost in leven en in sterven of verklaring van de Heidelbergse Catechismus in LII predicatieën* (Middelburg 1737).

Pieters, H, en P.J. Van der Koorde, "Souburgse predikanten', in : (eds) *De gemeente van Oost en West Souburg, gedenkboekje uitgegeven ter gelegenheid van de opening van het gemeentehuis op zaterdag 26 augustus 1939*, (Vlissingen 1939).

Udemans, G. ' *t Geestelijck roer van 't Coopmanschip, dat is: trouwbericht, hoe dat een coopman, en coopvaerder hem selven dragen moet in syne handelinge, in pays ende in oorloge*, (Dordrecht 1655).

Wind, J.W., 'Georgius de Raad (1625-1677) en zijn visie op slavernij en slavenhandel', in: *Zeeland, Tijdschrift voor het Koninklijk Zeeuwsch genootschap der Wetenschappen*, 23.1 (maart/april 2014).

Wind, J.W, 'Slaven in de lichtkring van het Evangelie' in: *Reformatorisch Dagblad*, (Juni 2015).

-
- ⁱ Artikel is een bewerking van het artikel, welke ik in 2014 geschreven heb in:
'Zeeland, Tijdschrift van het koninklijk Zeeuwsch genootschap der wetenschappen,
19- 26 (jaargang 23.1 2014). Zie ook: J.W. Wind, Slaven in de lichtkring van het evangelie'
in: *Reformatorisch Dagblad* (juni 2015).
- ⁱⁱ Op het voorblad van zijn traktaat geeft De Raad drie motieven waaronder:
"Om te treuren, over de croone van Nederlant hoofd, afgevallen door de geschonden reformatie ofte over den throon
des Antichrist opgerecht door den Gereformeerden'.
- ⁱⁱⁱ Het werk was gedrukt door Abraham van Laren, ordinaris Stadsdrucker woonende op de Beurs, Anno 1665.
Toen De Raad ongeveer acht jaar in Vlissingen (1657-1677) stond schreef hij dit lijvig traktaat van meer dan 180
pagina's over de praktijk van de slavenhandel. Hij zelf heeft het over een 'tractaetje', maar dat is een understatement.
- ^{iv} *De Raad, Bedenkingen over de Guineeschen slaefhanden der gereformeerden met de papisten (1665), 1.*
- ^v L.J. Joosse, "Zeeuwse predikanten en hun visie op slavernij en slavenhandel 1640-1670" in: *Archief, Mededelingen
van het Koninklijk Zeeuwsch genootschap der Wetenschappen*, 2005).
- ^{vi} G.J. Schutte, 'Bij het schemerlicht van hun tijd' in: Bruggeman M. : *Mensen van de nieuwe tijd,
een liber Amicorum voor A.Th van Deursen (1996)*, op cit 206.
S. van Diesen komt tot een positiever oordeel over het traktaat en de echte motieven van de Raad als zij opmerkt dat
het De Raad wel degelijk te doen was om mensen serieus na te laten denken of de slavernij en de slavenhandel voor
het geweten wel te verantwoorden is. Om deze stelling te onderbouwen citeert zij De Raad: "Uw gemoederen maak
ik tot rechters, hoe kan ik bescheidener en billijker spreken over zulken handel, als deze slaafhandel is?"
zie S. van Diesen, *Alsof het beesten waren*, 24.
- ^{vii} Georgius de Raad kwam uit een Zeeland bekende predikantenfamilie. Zijn vermoedelijke grootvader was Joris de
Raad (de gelatiniseerde naam Georgius Consiliorius), die in 1535 te Nieukercke in West Vlaanderen geboren was.
Grootvader was net zoals vele (gereformeerde) protestanten en predikanten vanuit West Vlaanderen naar Zeeland
vanwege de Spaanse tegenaanval op de Nederlanden gevlucht. In Vlissingen was hij een aantal jaren rector van de
Latijnse school geweest, terwijl hij het ambt van diaken vervulde. In 1578 werd hij predikant te Kapelle Biezelinge.
Na Kapelle diende hij de gemeente te Yerseke en Hoedekenskerke. Joris was binnen de classis zeer gezien. Hij
vervulde de taak van scriba van de classis Zuid - Beveland en op 1 juni 1581 werd hij naar de provinciale synode
van Zeeland afgevaardigd. In 1587 en 1588 kreeg hij de opdracht om een formulier voor ondertrouw en een gebed
voor proponenten op te stellen. Naast dit ambtelijke werk vertaalde De Raad enkele boeken, waaronder een
uittreksel van de Institutie van Johannes Calvijn. Zie gegevens over Joris de Raad in: *Nieuw Nederlands Biografisch
Woordenboek (NNBW)*, deel IV, 1109-1110.
- ^{viii} *Het jaartal van geboorte 1625 is niet helemaal zeker.*
- ^{ix} *In de Souburgse tijd trad Georgius in het huwelijk met Maria Feijs uit Vlissingen en na de dood van zijn vrouw huwde
hij Jacoba Blondel uit Middelburg. Na het overlijden van De Raad huwde zij Josephus le Gouche, predikant te
Stavenisse. Beide huwelijken bleven kinderloos. Zie hiervoor: H. Pieters en P.J. Van de Koorde, 'Souburgse
predikanten', 69-70.*
- ^x Het Nieuw Nederlands Biografisch Woordenboek NNBW en het Biografisch Lexicon geeft
3 juni 1667 als sterfdatum op. Dit is een onjuiste datum. De sterfdatum van Georgius de Raad
moet zijn 3 juni 1677. Zie ook: *J.H. Lammers DNR XXV (2001) 107.*

-
- ^{xi} Gegevens over De Raad zie: *Nieuw Nederlands Biografisch Woordenboek (NNBW)*, deel IV,1107.
Zelf zegt De Raad hierover in zijn Catechisatie van de Erfsonde: "Onze grootte Catechisatie binnen Vlissingen is seer vermaert. Het is bekend dat meermaelen, insonderheydt des Winters, wanneer ledemaeten soo niet na buyten de Kerck gaen een toeloop is bevonden van 1400,1500, 1600 menschen in een kerck'.
- ^{xii} In zijn Vlissingse tijd kwamen verschillende geschriften van zijn hand:
1. Aenspraecke op het cabinet der Gotsaligheyt, 16 predicatiën over 2 Petr.1:10.
 2. Catechisatie van de erfsonde (1665).
 3. Exercitatio de scripturam interprete.
 4. Het verbond Gods gemaect met Adam in het paradijs (1673).
 5. Sekerheyt des sabbaths en des selfs rechte beleveninge (1673).
 6. *Korte verhandelinge over het spelen met het Ticktackberd (1674).*
- ^{xiii} In de Vlissingse tijd kwamen verschillende werken van De Raad uit, die bij de bekende Vlissingse drukker Abraham van Laren uitgegeven werden. Abraham van Laren was de zoon van de predikant Joos van Laren (1586-1653) jr. Joos van Laren evenals zijn vader Joos sr. (1563-1618) behoorden tot de kring van de Nadere Reformatie en hebben Vlissingen als predikant gediend. Van Georgius De Raad kunnen we zeggen dat hij een vertegenwoordiger van de Nadere Reformatie was. Zo sprak hij op 3 november 1657 in Vlissingen een door B. Reijniersen, apotheker te Vlissingen, vertaald werk van de puritein Christophorus Love uit met de titel: 'Aenspraecke op het cabinet der Gotsaligheyt...' De exacte titel waarin 'de Aenspraecke' van de Raad is opgenomen luidt: *Het cabinet der Gotsaligheyt ofte een tractaet van de krachtige roepinghe ende verkiesinghe in 16 predikatiën over 2 Petri 1:10 waer ene christen mach onderscheyden of hy oock krachtelijck geroepen ende uyt verkooren is. Ende wat wegh hij behoort in te gaan opdat hy de versekeringe daer van verkrijgen mochte.*
De Raad wijst op een gezonde en bevindelijke wijze van geloven rond de verkiezing en de roeping. Hij beveelt Love dan ook van harte aan. Zie hiervoor: W.J. Op 't Hof, 'De Nadere Reformatie in Zeeland een eerste schets',46-48. J.H. Lammers, 'Georgius De Raad (1625-1677) in het licht van zijn geschriften', *DNR XXV*, 100-113. W.J. op 't Hof en F.W Huisman, *Nederlandse liefde voor Christopher Love (1618-1651)*, (2013) 275.
- ^{xiv} J.H. Lammers, "Georgius de Raad (ca. 1625-1677) in het licht van zijn geschriften 'in: *DNR XXV* (2001).
- ^{xv} In de Republiek van de Zeven Verenigde Nederlanden hield De West - Indische Compagnie (WIC) met ruilhandel bezig. Afrikaners uit West - Afrika werden met Europese producten gekocht. Zij werden als slaven naar West - Indië (Zuid en Midden Amerika) vervoerd om daar vervolgens al slavenarbeiders aan plantagehandelaren en houders in Zuid- Amerika verkocht te worden. De producten, die door hen verbouwd werden, werden in schepen ingeladen om uiteindelijk naar Europa vervoerd om aldaar op de Europese markt afgezet te worden. Zo kwam in de loop van de 17e- en 18 e eeuw de driehoeksruil tussen de drie continenten Europa, Afrika en Amerika tot stand. Aan ruillading moet men denken aan textiel, buskruit en alcohol vanuit Europa naar Afrika. De tussenlading bestond uit slaven vanuit de west kust van Afrika en de de retourlading hield o.a. Katoen, cacao, tabak, suiker, goud en ivoor in.
- ^{xvi} De Raad, *Bedenckingen*, 3.
- ^{xvii} De Raad, *Bedenckingen*, 21.
Opmerkelijk is in dit citaat dat De Raad ook de mens wijst op zijn verantwoordelijkheid tegenover dieren als schepselen van God.
- ^{xviii} De Raad, *ibidem*, 21.
- ^{xix} De Raad, *ibidem*, 130-131
- ^{xx} Cornelius van Poudroyen, overl. 1662 werd in 1642 pred. te Crevescoeur bij 's- Hertogenbosch. Van zijn hand verscheen in 1653 een catechisatieboek onder de titel: *Catechisatie, dat is:*

een grondige ende eenvoudige Onderwijsinge over de leere des christelijken Catechismi, waarin Voetius een voorrede schreef. Feitelijk was het een catechisatie van Voetius zelf, die P. had opgetekend. Zie hiervoor gegevens in: *Christelijke encyclopedie* onder redactie van F.W. Grosheide en G.P. Itterzon, deel V (Kampen 1960), 492.

xxi Van Pouderooyen, *Voetius Catechisatie*, 911.

In 1653 had van Poedroyen *De catechisatie over den Heidelbergischen Catechismus* van Gisbertus Voetius (1589-1676) gepubliceerd. Abraham Kuypers, die in 1891 de catechisatie van Voetius via Poedroyen uitgebracht had verklaart dat Voetius zelf het dictaat van van Poudroyen tweemaal namelijk in 1640 en 1650 overzien en verbeterd had. Zie hiervoor het bronnenonderzoek van S. van Diesen, *Alsof het beesten waren*, 18-19.

xxii De Raad, *Bedenckingen*, 130-131.

xxiii De Raad, *ibidem*, derde voor- uyt stelling.

xxiv De Raad verwijst in zijn traktaat naar F. Hommius (1576-1642) *Tafelen bij de catechismus der christelijken religie*, (1617). Hommius vertaalt het Schatboek van Ursinus uit het Latijn.

xxv Er waren predikanten in de 16 e -en 17e eeuw, die op de slavernij en daarmee gepaard gaande slavenhandel kritiek hadden. Vaak was het hen niet te doen om het bestaan van de slavernij aan te vechten, maar vooral de wijze waarop er met slaven omgegaan werd, die als beestachtig betiteld werd onder kritiek te stellen.

Eén van de predikanten was de Zeeuwse predikant *Bernardus Smijtegelt* (1665-1739), die een tijdlang in Middelburg stond (1695-1735). In één van zijn preken laat hij zich over de slavenhandel kritisch uit, die hij als 'zeer zondig en verderfelijck' typeert.

In één van zijn preken uit de Heidelbergse Catechismus gaat hij als volgt op het achtste gebod "Gij zult niet stelen" in: "Eerst kunnen wij grove dievery begaan met eenen mensch te steelen. Dat soort van dievery wordt begaan inden slaafhandel: die eenen mensch steelt, zeyd God zal zeekerlyk gedood worden. Is dat niet droevig: daar hebben christenen eene negotie van gemaakt. Ach! Mogten die menschen die zo verkogt, vervoert en dikwijls daarom vermoert worden eens spreken, zouden ze niet zeggen als eertijds Joseph, ik ben dieffelijck ontstoolen uit myn land?"

Bernardus Smijtegelt, De christen enige troost in leven en in sterven of verklaring van de Heidelbergse Catechismus in LII predicatieën (1737), 636.

xxvi L.J. Joosse, "Johannes de Meij over slavenhandel en slavernij", in: *Documentatieblad voor de geschiedenis van de Nederlandse zending en overzeese kerken*, jr. 10 (2003) 39. J. de Meij, *Korte bedenckingen over het koopen en verkoopen der menschen*, Middelburg (1656),33.

xxvii Godefricus Udemans (1581/1581-1649) was predikant te Haamstede van 1599- 1604.

Van 16-4 tot aan zijn overlijden op 20 januari 1649 diende hij de gemeente van Zierikzee.

Daarnaast was hij assessor van de Zeewuse synode en afgevaardigde naar de synode van Dordrecht 1618-1619. In 1640 kwam er van zijn hand een handboek uit, waarin hij het praktische leven van een christelijke koopman uiteenzette. Hij gaf daarin veel aanwijzingen voor de koopman en zeevarenden voor een vroom en godvruchtig leven.

xxviii In 1606 kwam er van de hand van Willem Usselinx (1567-1647?) een pamflet uit,

waarin duidelijk was dat er naast economische ook godsdienstige motieven voor een Compagnie op de 'West' aan ten grondslag lagen. Het waren motieven, die algemeen bekend waren. Koopmanschap was een middel om het ware christelijk geloof te verspreiden en heidenen uit de duistere onwetendheid in het licht van het bevrijdende Evangelie van Jezus Christus te brengen. Usselinx verwoordde dit motief met de nodige waarschuwing voor het kwalijk Pausdom als volgt in zijn pamflet uit 1606 met de titel: *Naerder bedenckingen en zijn vertoogh* :

"Ware christelijke godsdienst naar de Nieuwe Werelt over te brengen en de dwalingen van Paapse Anti- Christ te bestrijden. God moet worden geëerd. Dat het evangelie van Jezus Christus daar sal worden voortgeplant waar volken nog in heidensche afgoderij leven. En dat voorts dat waar men onder dwang de rooms katholieke dwaling aanhangt boven de wereldse zegen zo ware der bij continuatie

van sulken handel te verlopen dat dezelfde zoude strecken tot Gods eere en de lof/ die der in bestond/
dat het zaligmakende geloven ende Evangelie ons Heeren Jesu Christi. Metter tijdt daer soude
moghen voort gheplant worden/ daer men tot nu toe in de Heydensche afgoderij gheleeft hadden oft
daer met de Pausche dwalinghen/ door drijvinghe der Spaensen tyranie/ aangenomen hadden.
Zie: J.J. Joosse, *scoone dingen syn sware dingen, een onderzoek naar de motieven tot verbreiding van de
gereformeerde religie*, 217.

^{xxix} De Raad, *Bedenckingen*, 91.

^{xxx} P.J. Meertens werpt een nieuw licht op De Raad als hij Georgius De Raad in
het Biografisch Lexicon een aanhanger van de Voetiaans - Teellinckiaanse richting noemt.
Zie: P.J. Meertens, 'De Raad Georgius' in: D.Nauta A de Groot (red) *Biografisch Lexicon voor de geschiedenis
van het Nederlandse Protestantisme*, deel I (Kampen 1983) 270.
W.J. Op 't Hof, 'De Nadere Reformatie in Zeeland, een eerste schets' 47.

^{xxxi} Zie L.J. Joosse, 'Zeeuwse predikanten en hun visie op slavernij en slavenhandel, 1640-1740.'
S. van Diesen, *Alsof het beesten waren* (2012).